

ÚJABB KUTATÁSOK GRD-I TLE LELŐHELYÉN (2021–2023). A hellénisztikus-pártus és az iszlám kor emlékei

KALLA GÁBOR¹ – DEZSŐ TAMÁS² – KIRÁLY ATTILA³ – NÉMETH FRUZZSINA ALEXANDRA⁴ – BARZAN BAIZ ISMAIL⁵ – KLEMBALA ZSOMBOR⁶ – NAGY LÁSZLÓ⁷ – SZILASI ATTILA BOTOND⁸ – ALMÁDY LÁSZLÓ⁹ – TATÁR IRINGÓ¹⁰ – KUTYIFA ÁKOS¹¹ – LÁNG DOROTTYA¹² – PILLIK BERTALAN¹³

Magyar Régészet 13. évf. (2024) 2. szám, pp. 30–43. <https://doi.org/10.36245/mr.2024.2.4>

Ez a cikk folytatása a Magyar Régészet 2024. évfolyam tavaszi számában megjelent tanulmányunknak, amelyben a Grd-i Tle lelőhelyén folytatott terepmunkánk 2021–2023 közötti időszakának eredményeit foglaltuk össze (KALLA et al. 2024). Ott alapvetően az újasszír korszak (Kr. e. 9–7. század) emlékeire összpontosítottunk, itt a későbbi időszakokkal foglalkozunk. Ez a hellénisztikus-pártus kort és a késő iszlám periódust jelenti, olyan időszakokat, amelyek alapvetően formálták a tell mai alakját.

Kulcsszavak: Grd-i Tle, tell, hellénisztikus-pártus korszak, iszlám korszak, erőd, lakóház, csatorna, teraszozás

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Kurdisztáni Régészeti Expedíciója 2016-ban kezdett ásátásokat az iraki kurdisztáni régióban fekvő Grd-i Tle tell településén (1. kép); az első négy évadban feltárt emlékekről korábban ugyanebben a folyóiratban már beszámoltunk (KALLA & DEZSŐ 2019). Az azóta elvégzett munka olyan nagy mennyiségű új eredményt hozott, hogy erről két külön cikket is közlünk. Az ásítás alapvető célja az újasszír korszak egy jelentős helyi adminisztratív központjának feltárása volt, erről szólt az előző tanulmányunk (KALLA et al. 2024), de az expedíciónk emellett figyelemre méltó későbbi emlékmagyarázatot is felszínre hozott. A 2021-ben folytatott két hónapos feltárás és a 2022-ben, valamint 2023-ban elvégzett egy-egy hónapos feltáró, felmérő és feldolgozó munka során közelebb kerültünk a 30 méter magas domb képződési folyamatainak megértéséhez, és ma már sokkal részletesebb információink van arról is, hogy milyen jellegű volt a település a hellénisztikus-pártus és a késő iszlám korban. Ebben az ásítás mellett különösen fontos szerepe volt a geofizikai felmérésnek.¹⁴

¹ ELTE BTK Régészettudományi Intézet, Óskori és Elő-Ázsiai Régészeti Tanszék; email: kalla.gabor@btk.elte.hu, ORCID: 0000-0003-4465-0358

² ELTE BTK Ókortudományi Intézet, Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék; email: dezso.tamas@btk.elte.hu, ORCID: 0000-0001-5150-5277

³ ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola, Régészet Doktori Program; email: attila.kiraly@koveto.com, ORCID: 0000-0002-4993-8206

⁴ ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola, Régészet Doktori Program; email: nemeth.fruzsina.alexandra95@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9541-5203

⁵ Raparin Antiquities and Heritage Directorate; email: shwenawar.barzan@yahoo.com

⁶ MNM KK Műszeres Lelőhely-felderítési Osztály; email: zsomborklembala@gmail.com

⁷ MNM KK Műszeres Lelőhely-felderítési Osztály; email: nagylaszloregesz@gmail.com

⁸ Archaeojedi Kft., 9763 Vasszécseny, Kossuth Lajos utca 25; email: office@archaeojedi.com

⁹ ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola Régészet Doktori Program; email: almadylacilaci97@gmail.com

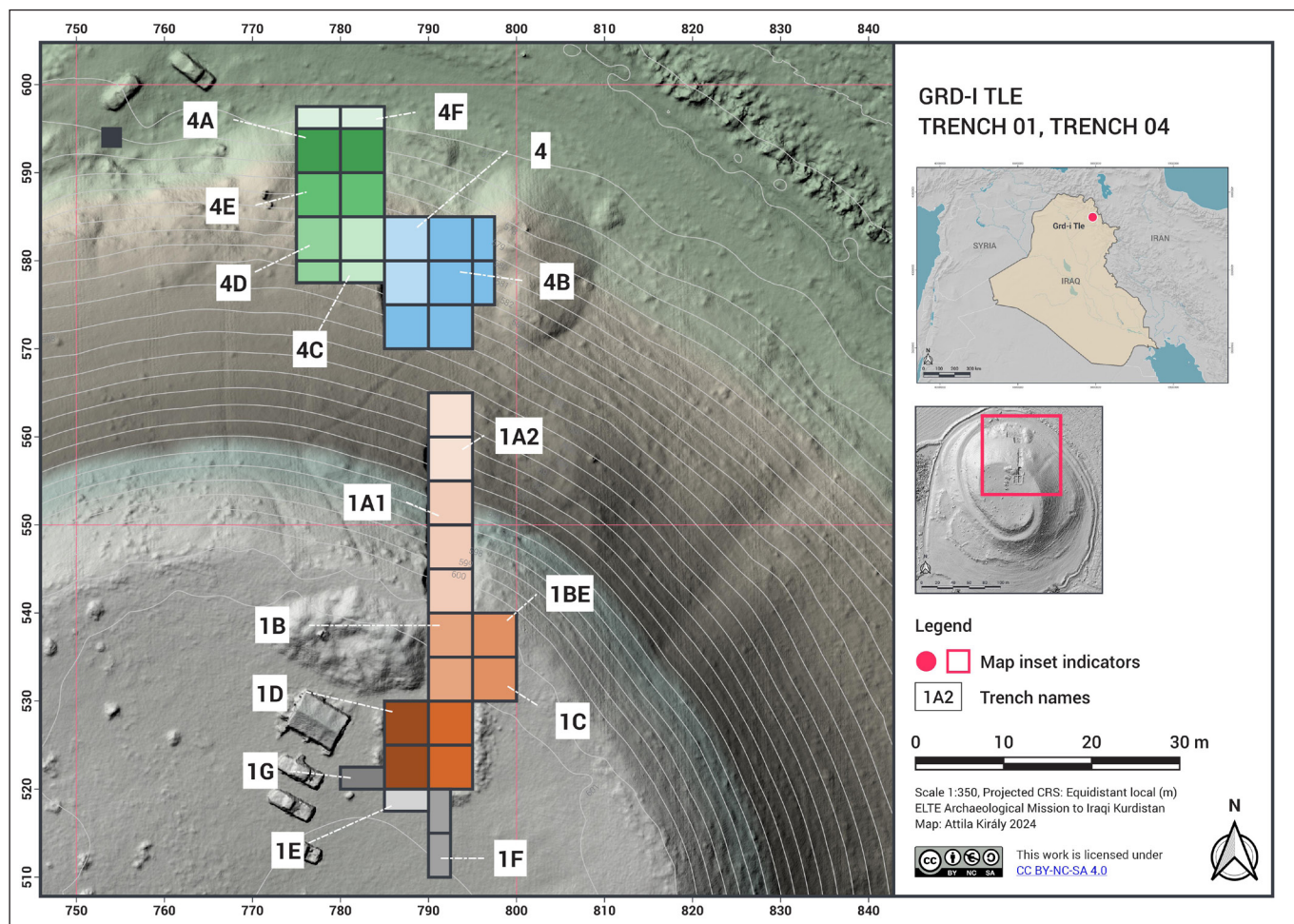
¹⁰ ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola Régészet Doktori Program; email: iringotatar@gmail.com

¹¹ ELTE, Régészettudományi Intézet; email: kutyifaakos@gmail.com

¹² ELTE, Történelemtudományi Doktori Iskola Régészet Doktori Program; email: lang.dorottya12@gmail.com

¹³ MNM KK Nemzeti Régészeti Intézet; email: pillik.bertalan@hnm.hu

¹⁴ A terepi munkát és a leletek feldolgozását „Az Újasszír Birodalom egy helyi igazgatási központjának intenzív régészeti kutatása [Intensive archaeological investigation of a local administrative center of the Neo-Assyrian Empire]” (NKFIH azonosító: K 132429) című OTKA projekt támogatta.

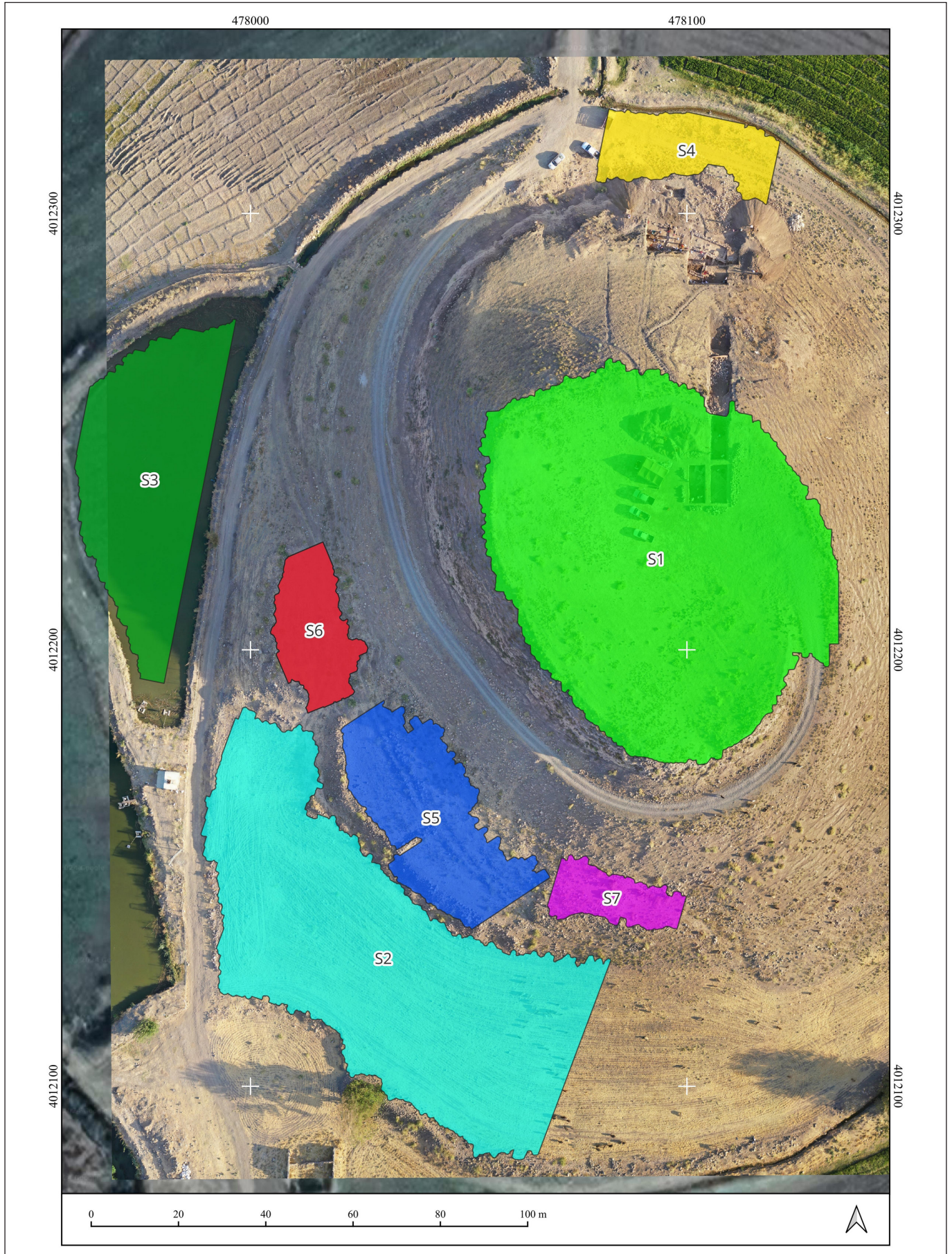

1. kép. Grd-i Tle lelőhelyének elhelyezkedése Irakban. Az egyes ásotási felületek a dombon

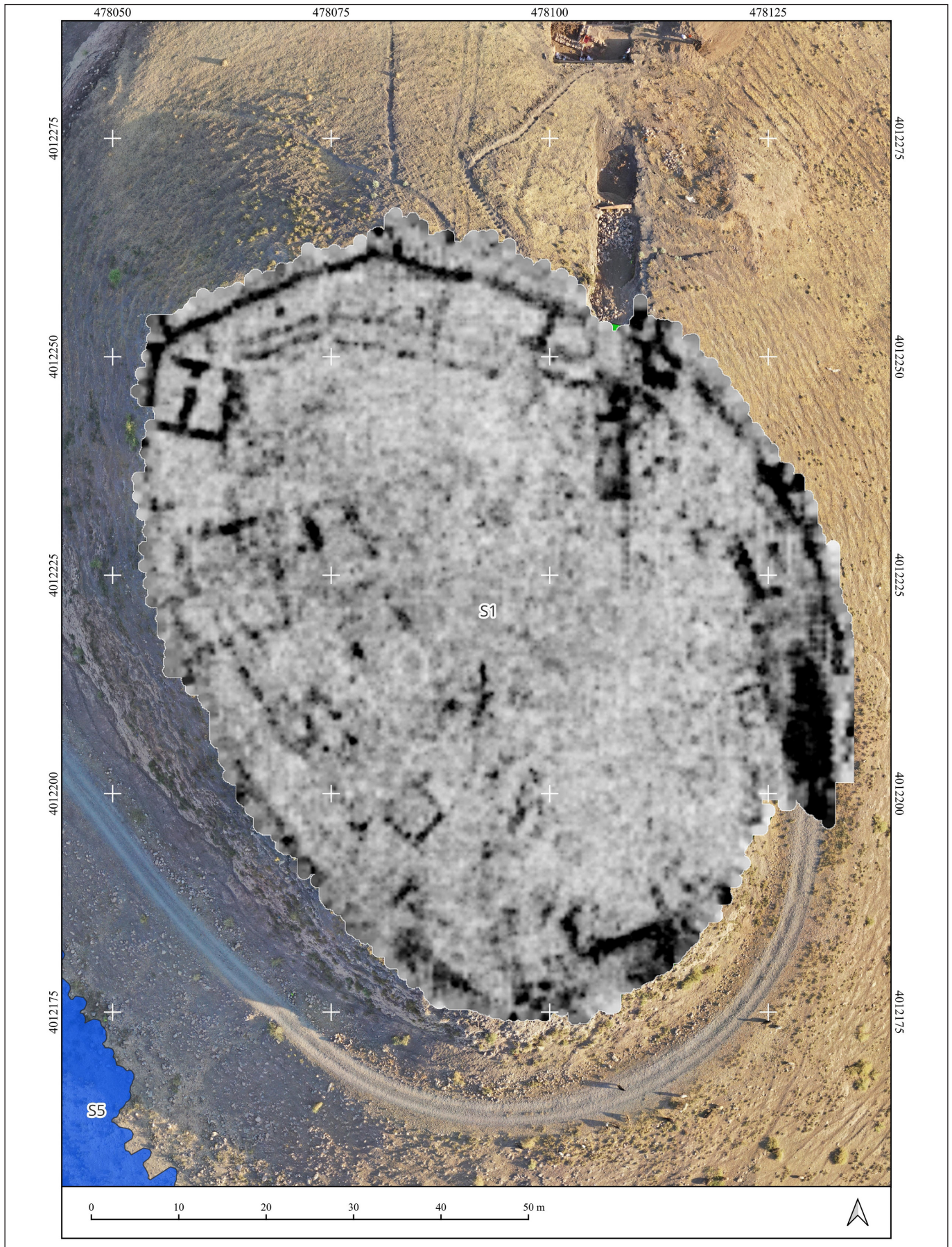
GEOFIZIKAI FELMÉRÉS

2022-ben az MNM Műszeres Lelőhely-felderítési Osztályának két munkatársa, Klembala Zsombor és Nagy László Grd-i Tle dombján kéthetes, igen eredményes földradaros felderítési munkát folytatott összesen 14 131 m² területen (2. kép). A rendelkezésre álló idő és a terepviszonyok alapvetően meghatározták a kutatási lehetőségeket. A legnagyobb kutatási részterület a tell felső platója volt (S1), ettől dél-délnyugati irányban, a tell alsóbb platóin és a közvetlenül azok alatt négy (S2, S5, S6, S7), nyugati (S3) és északi (S4) irányban pedig egy-egy helyszín vizsgálatára került sor. A tell keleti oldalának meredek, mérésre alkalmatlan volta miatt itt nem lehetett érdemi kutatást végezni. A felméréshez egy Malå Ground Explorer (GX) típusú, 450 MHz-es központi frekvenciával rendelkező egycsatornás műszert használtunk. A földradar mérési eszközként azért volt a lelőhelyünkön különösen eredményes, mert a felső rétegek esetében a kőből készült falalpozások voltak a jellemzőek.

A mérés során párhuzamos és ezekre merőleges szelvényekben dolgoztunk. Ezek egymástól való távolsága egyik irányban 0,5 m, a másik irányban 1 m volt. A haladási iránnyal párhuzamos mintavételezési távolságot 2,5 cm-ben határoztuk meg. A terület agyagos talajviszonyai miatt a módszer behatolási mélysége nem haladta meg az 1,3 méteres mélységet, amely, bár elmarad a kevésbé vezetőképes talajokon várható mélységtől, a felszínközeli épített objektumok érzékeléséhez elegendő volt. A feldolgozott szelvényekből háromdimenziós adattömböt hoztunk létre, amelyet vízszintes sávokra bontva kaptuk meg a bemutatott anomáliatérképeket, az ún. mélységszeleteket. Az ezeken látható sötétebb, azaz nagyobb reflektivitású anomáliák a környezetüktől jelentősen eltérő elektromos tulajdonságokkal rendelkező térrészek, amelyekből a mélységük, vastagságuk és alakjuk, valamint a területre jellemző ismeretek alapján az értelmezés során kijelölhetők a feltételezett régészeti objektumok.

2. kép. A 2022-ben végzett talajradaros felmérés helyszínei

3. kép. A tell felső platóján készült felmérés során 40–60 cm mélységben észlelt anomáliák.
A képen jól láthatóak a késő iszlám kori erőd falai

KÉSŐ ISZLÁM KORI ERŐDÍTETT KÖZPONT

A domb felső platóján a mérés nyomán csupán a késő iszlám erődített központ falai rajzolódtak ki egyértelműen, az alatta mélyebben húzódó hellénisztikus-pártus kori struktúrák már nem. Bőven kárpótolt viszont bennünket az a tény, hogy teljes képet kaptunk a késő iszlám erőd alaprajzáról (3. kép). 2022-ig a régészeti feltárások az erőd területének mindössze 3%-át érintették, ezzel szemben az ásatások során megtalált, csupán kis felületen megfigyelt épületrészeket sikerült nagyobb összefüggésbe helyezni.

A körülbelül 4675 m²-es felső plató radaros vizsgálatára nyomán kirajzolódott a késő iszlám kori kerítőfal majdnem teljes vonala és a hozzá épített számos melléképület is. Az átlagosan 70–90 cm széles, 95 cm magas megmaradt falú erőd tojásdad formájú, szabálytalan sokszög alaprajzú építmény volt, amelynek kialakítása egyértelműen a domb természetes szélét és a plató külső vonalát követte. A falat a külső oldalon körülbelül azonos (kb. 25 m), de nem teljesen megegyező távolságokra kb. 210 cm átmérőjű, 65–80 cm falvastagságú, patkó alakú tornyok kísérték, amelyeket általában a sokszög egy-egy csúcsára, a fal „törés-

4. kép. Az iszlám kori erődítmény különböző részeiről előkerült agyagpipák különböző típusai

pontjaira” helyeztek. Egyedül az építmény nyugati oldalának és délkeleti sarkának alaprajza nem teljesen tisztázott, azokat ugyanis egy modern kori felvezető út kialakítása során teljesen elpusztították.

A radarfelvételen megjelenő épületek túlnyomó része azok jellegéből és elrendezéséből adódóan a korábbi iszlám szinthez tartozott, azaz a radarfelvétel elsősorban az erőd 18. század végi, 19. század eleji állapotát jeleníti meg. A legkorábbinak azonosítható épület az északnyugati sarokban álló torony lehet (11 × 9 m), amelynek irányítása és falazásának jellege is nagyban eltér a többi struktúrától.

A radarfelvételek alapján az erődnek négy elváló szárnyát lehetett elkülöníteni. Mivel 2016-ban és 2019-ben az északi szárny (kb. 65 × 27 m) keleti oldalán folytattunk ásatásokat, ezért ennek funkcióját és periodizációját tudjuk egyértelműen meghatározni. Itt több, az erőd fal mellett kelet-nyugati irányban húzódó melléképületet látunk, amelyeknek két fő építési fázisa rajzolódik ki, és ezek régészetileg is azonosíthatók voltak a kutatás során. A feltárások alatt azonosított részletek alapján az északi szárny az erőd gazdasági, háztartási jellegű része lehetett.

A keleti épületszárny (kb. 50 × 25 m) épületeinek formai és alaprajzi sajátosságai, szerkezete az északi szárnyhoz hasonló, tehát ennek is gazdasági funkciója lehetett. Az erőd déli szárnya (kb. 25 × 35 m) a modern kori bolygatások miatt szintén igencsak töredékes állapotban maradt meg, azonban a felszíni viszonyok és a felvezető útnál kialakított metszet arra utal, hogy egy kapu állhatott itt (DEZSŐ *et al.* 2016; HASEGAWA, YAMADA & ISMAIL 2016). A nyugati szárnyban (kb. 40 × 40 m) látható az erőd komplexum legösszetettebb épületegyüttese; itt lehetett az erőd reprezentatív-adminisztratív központja. Az építészeti jellemzők valószínűleg itt is megegyeztek az erőd más részein azonosított, kőalapozásokra felhúzott agyagfalas technikával, ami arra utal, hogy ez az épület egy- vagy maximum kétszintes lehetett.

A 2021-es és 2023-as évadok ásatásai (1C, 1D, 1F és 1G szelvények) során az udvar belső részeinek használatáról is számos új részlet derült ki. A felső szinten nagy számban kerültek elő felül nyitott kenyérsütő kemencék (*tennūr*), sokszor több rétegben. Az ezalatt húzódó szinten több egymást követő, rövidebb ideig használt járószint mutatkozott, köztük egy apró kavicsból kirakott, amelyen egy, az udvar belső, mélyebb részei felé vezető lépcső is előkerült. Az erődített központ emlékműanyagának egyik legjellegzetesebb elemét a nagy számban előkerült agyagpipák jelentik (4. kép).

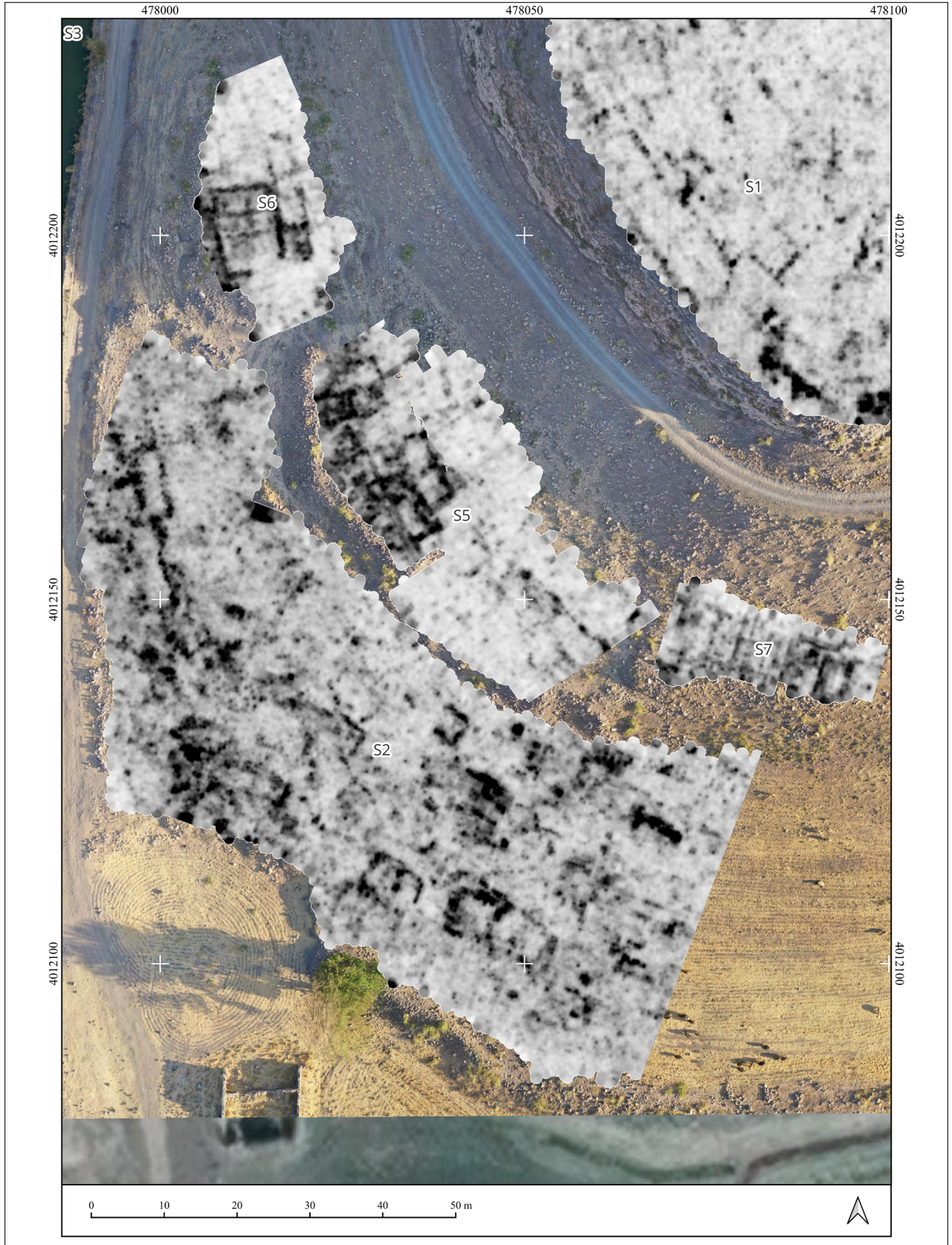
A DÉLNYUGATI PLATÓ HELLENISZTIKUS-PÁRTUS KORI ÉPÜLETEI

A tell felső platója mellett a legnagyobb kiterjedésű geofizikai kutatást a dél-délnyugati oldal három alsó platóján, illetve az azok alatti, már mezőgazdasági használatban levő területen végeztük (S2, S5, S6, S7). Az S6-os területen egy nagyobb, többosztatú épületre utaló anomáliák vehetők ki, melyek a legmarkánsabban 0,6–0,9 m mélységben jelentkeztek. Az ettől délkeletre található S5-ös területen belül főleg az északi oldalon található régészetileg releváns, hasonló mélységben érzékelt anomáliák. Az S5-ös és az S6-os felmérési területeken 2022-ben és 2023-ban végzett rövid próbaásatások arra utalnak, hogy földradar a által a tell déli-délnyugati platóján kimutatott épületeket a hellénisztikus-pártus korban építették (5. kép). Igen erőteljes falaik, sokhelyiséges alaprajzuk alapján egyszerű lakóházaknál jelentősebb építményekről van szó, ezért a jövőben szeretnénk ezt a területet alaposabban megvizsgálni.

A FELSŐ PLATÓ HELLENISZTIKUS-PÁRTUS KORI ÉPÍTMÉNYEI

A hellénisztikus-pártus kori citadella északi falának egy részletét az 1B felületen már 2019-ben megtaláltuk (KALLA & DEZSŐ 2019, 6). A nagyméretű kövekből készült alapozás négy méter szélesen követte a domb vonalát, de nem teljesen a szélére építették, hanem előtte egy kövekkel megerősített, legalább két méter széles ferde lábazatot alakítottak ki. 2022-ben az 1B és az 1C szelvények közötti tanúfal lebontása során a fal belső, déli oldalán egy építési áldozatot találtunk. A fal alatt, valószínűleg egy mára már teljesen lebomlott kosárban egy fiatal kiskérődzőt helyeztek el.¹⁵

¹⁵ Az 1B felület munkálatait 2021-ben Dezső Tamás vezette, segítője Almády László volt, az 1C és 1D felületeken pedig Németh Fruzsina Alexandra és Ekrik Ákos dolgozott. 2022-ben az 1C, 1D és 1E felületeken Kalla Gábor, Dezső Tamás, Almády László és Tatár Iringó tevékenykedett. 2023-ban az 1F felületet Szilasi Attila Botond, az 1G felületet pedig Tatár Iringó ásta.

5. kép. A tell délnyugati részén megfigyelt anomáliák. Az S2-es helyszínen egy iszlám kori településrészlet, a délnyugati platón (S5-7) pedig hellénisztikus-pártus kori épületek láthatók

A falon belül legalább három horizontja volt a hellénisztikus-pártus kori térhasználatnak. Ahogy a település más részein, itt is megfigyelhető volt, hogy közvetlenül a több évszázada elhagyott újasszír kori épületek romjaira építkeztek, az egykori falakat vagy kövezett udvarokat alapként használva. A 2021-es és 2022-es évad során az 1C és 1D felületen kőből készült, kerek építményeket figyeltünk meg az újasszír palota kövezett udvarán (KALLA *et al.* 2024, 11); ezek funkciója bizonytalan. Később ezt a szintet először 20 cm vastag agyagréteggel és erre helyezték, egy, máshol két sorban gondosan lerakott agyagtéglával megemelték, a fugákat pedig finom homokkal töltötték ki. Az így megemelt területre építettek egy nagyméretű épületet, amelynek alapfalait 2021-ben az 1C és az 1D felületen tártuk fel; ezt az alaprajzot tudtuk kiegészíteni 2022-ben az 1E felületen (6. kép). Sajnos az iszlám kori beásások számos helyen elpusztították a falakat, de így is egyértelműen elkülöníthető legalább négy helyiség. Az épület három különböző építési fázisban készült, melyek során a korábbi nagyobb helyiségeket új keresztfalakkal két fázisban kisebbekre osztották. Az első fázisban héjfalazatot alkalmaztak, a belső részt pedig égetett téglatöredékekkel rakták ki, később már csak köveket használtak: az első két fázisban törtköveket, majd a harmadiknál görgeteg köveket. Az 1,25 m vastagságú falazatok és a nagyméretű helyiségek egy korábbi, jelentősebb épületre utalnak, amit később kisebb terekre osztottak fel. Ennek a nagyméretű épületnek a legfontosabb leletei közé tartozik

6. kép. A felső plató monumentális épületének 2021-ben feltárt része (1C és 1D felszín)

7. kép. A felső plató monumentális épületében 2021-ben előkerült kisméretű bronzcsésze egyszerű vonalas díszítéssel és egy elefántcsont markolatú véső bevéssett futókutya motívummal

egy kisméretű bronzcsésze (7. kép a) és egy elefántcsont markolatú ár, amelyet bekarcolt futókutya motívum díszített (7. kép b).

Valószínűleg ehhez az épülethez tartozik a 2023-ban az 1G felületen feltárt vízvezető csatorna, amit közvetlenül az újasszír rétegekbe vágtak (8. kép). A felszín alatt 1,6 m mélyen megtalált, 60–70 cm széles és 40 cm vastag csatorna délkeletről északnyugatra enyhén, a szelvény területén összesen 10 cm-t lejtett. Az oldalát hosszúka törkövekből rakták ki, a tetejét pedig lapos törkövekkel fedték be. A réseket kisebb, 10 cm-es görgetegkövekkel tömték be, az alját pedig egy 1–2 cm vastag, sárga agyagtapasztás zárta le. A csatorna 20 × 20 cm-es belsejét egy homogén, barna színű, leletanyagot szinte teljes egészében nélkülöző réteg töltötte ki. A csatornát 4,2 m hosszan tártuk fel a szelvényben, bár vonala középtájt megszakadt.

AZ ÉSZAKI OLDAL KÖZÉPSŐ TERASZÁNAK HELLÉNISZTIKUS-PÁRTUS KORI ÉPÜLETEI

A 4B, 4C és 4D felületeken 2021-ben a fő célunk az volt, hogy a 2019-es évad előkészítő munkája után nagyobb felületen tárjuk fel azt az újasszír kori lakóházegységet, amelyet 2018-ban sikerült először azonosítani (KALLA *et al.* 2024, 1–14).¹⁶ A domb igen meredek északi lejtője alatt az újasszír szintek helyenként közvetlenül a felszín alatt húzódtak, délebbre akár 6 méteres mélységben. Az efölötti rétegek szinte teljes egészében a hellénisztikus-pártus kori megtelepedés során keletkeztek. Itt öt különböző hellénisztikus-pártus használati időszakot lehetett megkülönböztetni. A legkésőbbi csak a legmagasabb ponton, a 4B felület déli oldalán volt megfogható, míg az alsó négy a teljes 4. felületen megjelent. Az egyes építési fázisokat

8. kép. A 2023-ban feltárt, törkövekből kialakított vízvezető csatorna, amely valószínűleg a felső plató nagy méretű hellénisztikus-pártus kori épületéhez tartozott (1G felület)

¹⁶ A 4B és 4C felületek feltárását 2021–2023-ban Kalla Gábor vezette Kutya Ákos segítségével. A 4D felületen Király Attila dolgozott 2021–2023 között.

10–30 cm-es feltöltési rétegek választották el egymástól. Valamennyi rétegre a teraszos térhasználat volt a jellemző; az egymásra épített vízszintes teraszok északi oldalait az erős erózió már elpusztította, a déli oldalon pedig mélyen a tell belsejébe nyúlnak be. Emiatt az épületeknek csak külső részeit sikerült kiásnunk.

A legkorábbi hellénisztikus-pártus épületet közvetlenül az újasszír kori lakóházak romjaira építették; a 4B szelvény 2023-ban kiásott déli odalán az új falak és kemencék belemélyedtek a régi maradványokba, részben elpusztítva azokat. Erről a legkorábbi hellénisztikus-pártus épületről van a legátfogóbb képünk, ha egyelőre nem is minden részlet világos (9. kép). Egy részét a 4B szelvényben már 2019-ben feltártuk (KALLA & DEZSŐ 2019, 5), majd 2021-ben a 4C és 4D szelvényekben, illetve 2023-ban a 4B szelvény déli

9. kép. A tell északi oldalán, a középső és alsó platón 2019 és 2023 között feltárt hellénisztikus-pártus kori épületek, amelyeket közvetlenül a két külön teraszon elhelyezett újasszír házak romjaira építettek. A kép felső részén látható alsó terasz és az alján látható felső terasz között 5 méteres szintkülönbség volt. A 4. felszínen a 2018-ban feltárt asszír házrészlet figyelhető meg; legfeljebb, a 4B felszín déli részén egy felső hellénisztikus-pártus kori épület jelenik meg

oldalán azonosítottunk továbbiakat. 2019-ben még nem voltunk biztosak benne, hogy támfalról vagy épületről van-e szó; az utolsó három évadban azonban már biztossá vált, hogy egy legalább 20 méter hosszú, többhelyiséges építménnyel van dolgunk. Sajnos csak egyetlen hosszú fal maradt meg jól, a keresztfalak csak töredékesen, így az alaprajz nehezen rekonstruálható. A falakat a későbbi struktúrákhoz hasonlóan agyagba rakott kövekkel alapozták meg, ám az erre húzott egykori agyagtégla-falakat az erózió már elpusztította, ugyanúgy, ahogy a padlószinteket is. Csak néhány helyen maradt meg az eredeti, négyzetes égetett téglából kirakott burkolat, máshol ezeket már kibányászták, és csak foltokban sikerült az agyagba döngölt kavicsból és cseréptöredékekből kialakított padlóalapozást feltárnunk. Úgy tűnik, a 4C felületen lehetett az udvar, ettől nyugatra, a 4D felület déli oldalán egy kenyérsütő kemence (*tennūr*) került elő, valamint két, egyelőre ismeretlen funkciójú kerek kőstruktúra. A hosszú faltól északra egy megközelítőleg téglalap alakú munkafelület helyezkedett el, amit nagyobb kövekből, téglatöredékekből, valamint néhány, halszálkamin-tában lefektetett téglából alakítottak ki.

Ennek az épületnek volt egy megújítása, majd felette egy vastag, ipari tevékenység nyomait mutató feltöltés következett, amelyet már a korábbi beszámolóinkban is leírtunk (KALLA & DEZSŐ 2019, 5). A 4B szelvényben már 2019-ban azonosított rostélyos ipari kemencéről 2022-ben kiderült, hogy zárt, föld alá süllyesztett tűztere 1,9 méter mély. Korábbi elképzelésünkkel szemben (KALLA & DEZSŐ 2019, 5), nem mázas edények elkészítésére szolgálhatott, hanem valószínűleg téglaegetésre.

A 4B felület déli oldalán még két építési szintet találtunk, de ezekből csak egy szűk sáv esett a kijelölt felszínbe, így nagyobb összefüggő struktúrákat nem sikerült azonosítani (KALLA & DEZSŐ 2019, 5, 8. kép).

AZ ÉSZAKI OLDAL ALSÓ TERASZÁNAK HELLÉNISZTIKUS-PÁRTUS KORI ÉPÜLETEI

2018-ban a domb északi oldalának alsó részén egy újasszír kori épületet találtunk, amely egy alsó teraszos szintet alkotott nagyjából 5 méterrel a középső terasz újasszír kori lakóházai alatt. A kis felületen feltárt, de így is gazdag leletanyagot szolgáltató épület felett egy kövezett terasz került elő, melynek a keletkezése akkor még bizonytalan volt (KALLA & DEZSŐ 2019, 9; KALLA 2021, 52–53).¹⁷

A két terasz közötti kapcsolatot, az egyes szintek közötti határokat az utolsó három évadban egybefüggő, 20 × 10 méteres felületen (4A, 4E, 4F) vizsgáltuk meg. A hellénisztikus-pártus kor rétegei három teraszon vízszintesen helyezkedtek el a lejtő fedőrétegek alatt. Az egyes szinteken lakóépületek maradványait, egy temetkezést, illetve két kövezettel borított és lehatárolt teraszt tártunk fel.

Jelenleg a következők szerint tudjuk rekonstruálni a település ezen részének hellénisztikus-pártus kori történetét: az alsó terasz a tell lábához képest ma kb. 1 méterrel magasabban helyezkedett el. A feltárt rész nyugati, kb. 4,5 × 2–3 méteres területén kövezett udvar helyezkedett el, keleti felében pedig többször megújított helyiség padlóit találtuk meg, rajta kenyérsütő kemencével (*tennūr*), mellette egy minden bizonnyal a korszakhoz tartozó, fiatal egyén temetkezése: a melléklet nélküli sírban a halott zsugorított pózban, a bal oldalára fektetve, arccal dél felé feküdt. Ezt a szintet a fent említett újasszír kori épület romjai felett, egy nagyjából 80 cm vastag homogén agyagos feltöltéssel hozták létre. Közvetlenül a kövezet alatt eddig három építési áldozatként értelmezhető csoportot találtunk, amelyek ere-

10. kép. Az alsó plató 4A felszínén 2022-ben feltárt, hellénisztikus-pártus kori, nagyméretű törtkövekből készült teraszalapozás amelyen egy vízelvezető csatornát alakítottak ki. Alul egy korábbi kövezett terasz és az alatta még 2018-ban kiásott újasszír házrészlet látható

¹⁷ A 2018-es évad kutatását a 4A szelvényben Szabó Nóra vezette. A 4A, 4E és 4F szelvények feltárását 2021–2023 között Király Attila végezte.

detileg egész vagy közel egész szétört edényekből álltak. Hasonlóak kerültek elő 2018-ban a 4B szelvény déli oldalán is (KALLA & DEZSŐ 2019, 6, 9. kép).

Később, amikor ezt az épületet felhagyták, jelentős szintemelésbe kezdtek, amelynek alapozásaként egy kövezett felszínt hoztak létre (kb. $8 \times 2,5$ m a feltárt része). A nagy méretű törtköveket egy rétegben helyezték el, az alapozást északon hasonló kövekből egy sorban rakott, a tell ívét követő, enyhén ÉNy-DK irányítású falalapozás zárta le (10. kép). Az így kialakított alapzatra nagy mennyiségű anyagot, talán vízszintesen rakott agyagtéglákat halmoztak fel kb. 1,5 m vastagságban. A középső terasz felső részén egy épület helyiségét tártuk fel; ez legalább két vékony döngölt agyag padlóréteggel jelentkezett.

A középső terasz feltöltésében egy jó megtartású vízvezető csatornát tártunk fel (11. kép). A csatornához egy kb. 1,5 m mély akna és egy kb. 4,5 m hosszan feltárt vízszintes szakasz tartozott, amely észak felé vezette ki a középső teraszon létesült épület vizét. A vízszintes szakaszt közvetlenül a kövezett alapozásra helyezték el; annak északi határáig vezetett, ahonnan a víz szabadon kifolyhatott. Az akna kb. 25×35 cm nagyságú, négyszögletes, lefelé szűkülő nyílását először kisebb, majd súlyos, 50–60 cm hosszúságú kövekkel rakták ki, a közéket kisebb kövekkel és agyaggal kitöltve; a mélyedést sok omladékot tartalmazó agyaggal töltötték fel.

A csatorna vízszintes szakaszának alját két sorban hat-hat darab, kb. $40 \times 40 \times 8$ cm méretű, égetett téglából rakták ki; ezeket a csatorna terében bitumennel fedték. Falainak alja egy-egy sorban rakott féltéglákból állt, ezekre aztán egy-egy sorban 15–25 cm hosszúságú, agyagba rakott törtkövet és kavicsokat helyeztek. A csatorna tetejét nagy és széles görgetegkövek fedték. A csatorna vízszintes szakasza enyhén lejtett, esése délről észak felé összesen kb. 5–7 cm volt; a víz számára kb. 25×35 cm nagyságú kivezető nyílást hagytak. A csatorna nyílásának alja egy lapos mészkődarab volt, amit a vízerózió simára és lyukacsosra koptatott.

11. kép. A 2022-ben feltárt hellénisztikus-pártus kori vízvezető csatorna különböző bontási rétegei. A bitumennel összekötött égetett téglákból épített csatornát agyagba rakott kövekkel fedték

ÖSSZEFOGLALÁS

A korábbi ásatásokhoz képest a 2022-ben végzett földradaros felderítés segítségével nagyobb áttekintést kaptunk a felszín alatti rétegekről, ami nagymértékben segítette Grd-i Tle tell településének jobb megismerését. A lelőhely több pontján végzett kiterjedt geofizikai kutatások segítségével számos olyan épületmaradványt sikerült felderíteni, amelyek korábban nem, vagy csak részben voltak ismertek; ezek pontos helyét, várható mélységét, illetve a falak feltételezhető szélességét is megfigyeltük. A tell tetején a késő iszlám kor, a déli-délnyugati oldalon pedig a hellénisztikus-pártus időszak nagyobb épületeit sikerült kiterjedtebb felületeken azonosítani.

Kirajzolódott az egykor a felső platót teljesen elfoglaló, de mára a felszínen már egyáltalán nem látható késő iszlám kori erődítmény szinte teljes alaprajza. A korábbi feltárások során nyert adatok arra utalnak, hogy a fallal körülvett és bástyákkal megerősített helyi uralmi központnak két építési fázisa lehetett. A két építési horizont közül a korábbi a 17. század végétől vagy a 18. század elejétől a 18. század második feléig keltezhetjük. Az erőd átépítése a 18. század közepén történhetett, ami megegyezik a perzsa Nadír sah által vezetett mezopotámiai hadjárat idejével (1743–1746), amikor az irániak jelentős katonai sikereket értek el az Eufrátesz vonala mellett. Bár arról nincs adatunk, hogy a Rania-síkság milyen szerepet játszott ezekben a konfliktusokban, elképzelhető, hogy a völgy északi részének, illetve a Rawandúzba, azaz a Szoráni emirátus központjába vezető út védelmére erősítették meg a komplexumot, vagy éppen a harcokban elszenvedett sérülések miatt kellett felújítani. Az erődöt a történeti és a régészeti adatok alapján is a 19. század első felében számolhatták fel. Az erőd felhagyása után a tell felső platóját elplanírozták, ezzel egy nagyjából vízszintes felszín létrehozva (NÉMETH 2023).

Az utolsó három évad (2021–2023) terepmunkái jelentősen előremozdították a lelőhely hellénisztikus-pártus kori időszakáról szóló ismereteinket is. Amikor a Nagy Sándorral a Rania-síkságra érkező görög telepések i. e. 330 körül újra elfoglalták Grd-i Tle több évszázada elhagyott dombját, az újasszír kori település romjait közvetlenül felhasználva emeltek új épületeket a citadellán és a domb oldalán, az asszírok által kialakított teraszokon. Valószínűleg ők voltak azok, akik a települést jelentős mértékben kiterjesztve a ma rizsföldnek használt térséget is belakták. A Nagy Sándor örökségét átvevő Szeleukida Birodalom egy pártus felkelés után Kr. e. 146-ban elvesztette keleti területeit. Ekkor új politikai egység alakult ki a térségben Erbil központtal: Adiabéné királysága, amelynek keleti határai épp a Rania-síkságon húzódhattak. Adiabéné az újonnan alakult Párthus Birodalom kliense volt, később ütközőállam a korszak két nagyhatalma, a Pártus Birodalom és a Római Birodalom között egészen Kr. u. 224-ig, a Szászánida Birodalom megalakulásáig (MARCIÁK 2017). Ebben a közel 500 éves időszakban Grd-i Tle településén alig érzékelhető a politikai változások sora. A kerámiakészítésben a helyi tradíciók voltak meghatározóak; minimális mennyiségű a jól keltezhető importtárgy, és érmék is alig kerültek elő — szemben a lelőhelyüinktől 20 kilométerre keletre fekvő Qalatga Darband településével, ahol az angol ásatások során az Adiabéné királyság legfontosabb régészeti emlékei kerültek elő, köztük klasszikus stílusú oszlopfő és márványszobrok (MACGINNIS *et al.* 2020), itt eddig nem találtunk nagyművészeti tevékenységre utaló nyomokat. Még párthus kori érmékre sem bukkantunk eddig, csak korai hellénisztikusakra, azokra is csak az első évadban (KALLA & DEZSŐ 2019). Szinte elenyésző a párthus korra oly jellemző mázas kerámia mennyisége is. Az újasszír időszak utáni új korszakot leginkább a mediterrán jellegű tetőfedéshez tartozó tegulák megjelenése jelzi. A kerámiaanyag részletes feldolgozásáig még nem tudunk pontos időrendet meghatározni; ebben fog segítséget nyújtani a temetkezésekből nyert minták folyamatban lévő radiokarbon kormeghatározása. Összességében úgy tűnik, hogy egy főleg ipari tevékenységgel foglalkozó kiszolgálótelepülésről van szó, amelyen belül jó néhány nagyobb háztartás működött. Különösen érdekes viszont abból a szempontból, hogy egy ilyen provinciális jellegű település mennyiben vesz részt a szélesebb körű árucserében, és milyen módon hatottak rá a nagy történeti folyamatok. Annyi bizonyos, hogy Grd-i Tle a terület hellénizációjának igen sajátos változatát képezi, ahol a helyi hagyományok fontosabbak voltak, mint a külső hatások.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Dezső, T., Kalla, G., Mordovin, M., Masek, Zs., Szabó, N., Ismail, B. B., Rasheed, K., Weisz, A., Sándor, L., Khwsnaw, A. & Hama Amin, A. A. (2016). Grd-i Tle 2016. Preliminary Report of the Hungarian Archaeological Mission of the Eötvös Loránd University to Grd-i Tle (Saruchawa) in Iraqi Kurdistan. *Dissertationes Archaeologicae* 3:4, 233–240. <https://doi.org/10.17204/dissarch.2016.233>
- Hasegawa, H., Yamada, Sh., Ismail, B. B. (2016). Archaeological investigations at Grd-i Tle in the Ranya Plain, Iraqi Kurdistan. *Al-Rāfidān* 37, 143–152.
- Kalla, G. & Dezső, T. (2019). Magyar ásatások Iraki Kurdisztán hegyei között: Az ELTE BTK kutatásai Grd-i Tle lelőhelyén (Rania-síkság). *Magyar Régészet* 8:4, 1–11. <https://doi.org/10.36245/mr.2019.4.4>
- Kalla, G., Dezső, T., Király, A., Ismail, B. B., Szilasi, A. B., Németh F. A., Almády, L., Tatár I., Kutyifa, Á. & Láng, D. (2024). Egy adminisztratív központ az Újasszír Birodalom keleti határvidékén. Újabb kutatások Grd-i Tle lelőhelyén (2021–2023). *Magyar Régészet* 13:1, 9–18. <https://doi.org/10.36245/mr.2024.1.2>
- MacGinnis, J., Rasheed K., Ismail, B. B., Ahmad, M., Cabral, R., Disting, A., Greenfield, T., Hazell, G., Iasonos, A., Kertai, D., Miller, A., Pabeschitz, V. & Shepperson, M. (2020). Excavations at the Darband-i Rania Pass, Kurdistan Region of Iraq: Report on the 2016 and 2017 Seasons. *Iraq* 82, 139–178. <https://doi.org/10.1017/irq.2019.11>
- Marciak, M. (2017). *Sophene, Gordyene, and Adiabene : three regna minora of northern Mesopotamia between east and west*. Leiden–Boston: Brill
- Németh, F. A. (2023). Régészeti kutatások a „zöld mezők, messzi falvak és távoli hegyek vidékén”. Egy erődítés élete az Oszmán Birodalom keleti vidékén. In: Hunyadi, S., Varró, O. & Rudolf, V. (szerk.), *Micae mediaevales XI.: fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Budapest: ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, 89–181.